

А. А. Прыгодзіч,
*кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
загадчык кафедры нямецкай мовы БДУ*

Лексічныя асновы вытворча-гаспадарчых тапонімаў

У даследаванні праблем тапаніміі важным і неабходным з'яўляецца аналіз словаўтваральных сродкаў. На сінхронным і дыяхронным зрэзах структурна-словаўтваральная характарыстыка дазваляе вызначыць час і грамадска-гістарычныя ўмовы ўзнікнення ўласных географічных назваў, дае магчымасць «прасачыць працэс тапанімізацыі і храналогію ўзнікнення асобных тапанімічных фармантаў» [6, с. 20], даследаваць тапонімы ў сукупнасці, выявіць словаўтваральныя кампаненты. «Апрача таго, пры такім падыходзе з'яўляецца магчымасць вылучыць апазіцыі і дыферэнцыйныя прыметы ўнутры тапанімічных класаў, якія з'яўляюцца арганізуючым цэнтрам тапанімічнай словаўтваральнай сістэмы» [7, с. 8].

Узаемадзеянне агульнай і тапанімічнай лексікі мае складаны характар. Уласным імёнам уласціва свая спецыфіка словаўтварэння. Тапонімы як другасныя ўтварэнні ад агульнай лексікі звычайна матываваныя ў сваім паходжанні пазамоўнымі сувязямі аб'ектаў, назвы якіх уступілі ў пэўныя адносіны словаўтваральнага тыпу [4, с. 26]. Адсюль структурна-словаўтваральная характарыстыка ўласных географічных назваў павінна праводзіцца на тапанімічным узроўні, калі ў назве ўлічваюцца не ўсе афіксы, а толькі тыя, якія з'яўляюцца іх дэрывацыйнымі сродкамі [2, с. 10].

Да семантычных ці бязафіксных утварэнняў адносяцца тапонімы, якія аформіліся без якіх-небудзь дадатковых тапонімаўтваральных сродкаў – у выніку тапанімізацыі агульных (метанімія) ці ўласных (аманімія) субстантываў без змянення іх фанетычнай і граматычнай структуры [3, с. 9]. Бязафіксным або семантычным спосабам, у выніку тапанімізацыі апелятываў ці онімаў, аформлена больш за 300 адзінак.

Пры гэтым страчваецца датапанімічны змест лексемы і адбываецца яе пераасэнсаванне [1, с. 8; 7, с. 8].

На тэрыторыі Беларусі зафіксавана каля 300 бязафіксных вытворча-гаспадарчых тапанімічных адзінак: *Буда, Будоўля, Гута, Дзвігацель, Дзягцярня, Завод, Індустрыя, Керамік, Луб, Тартак, Трактар, Труд, Пахар, Праца, Руда, Смалярня, Смольня, Ферма, Цагельня, Энергія* і інш.

З пункту гледжання сінхраніі бязафіксныя ўтварэнні па граматычнай структуры могуць быць роўныя апелятывам як з невытворнай (*Буда < буда, Гута < гута, Індустрыя < індустрыя, Мельніца < мельніца, Млын < млын, Праца < праца, Руда < руда, Тартак < тартак, Трактар < трактар, Энергія < энергія*), так і з вытворнай асновамі (*Будоўля < будоўля, Рудня < рудня, Смалярня < смалярня*), якія могуць мець свае дэрывацыйныя элементы. 130 адзінак супадаюць па структуры з апелятывамі, якія маюць невытворную аснову, да вытворных узыходзяць 170 найменняў.

«У адрозненне ад айконімаў суфіксальнага і суфіксальна-прэфіксальнага ўтварэння словаўтваральныя сродкі айконімаў, якія ўзніклі на базе вытворных назоўнікаў і прыметнікаў, не нясуць ніякай тапанімічнай нагрукі, г. зн. не маюць прымет тапанімічнай функцыі. У айканімію яны трапілі ў складзе апелятыўных утвараючых асноў і не вылучыліся ў якасці тапанімічных фармантаў» [8, с. 47].

У якасці матываваных лексем названых вытворча-гаспадарчых тапонімаў выступаюць субстантывы як мужчынскага (*Завод, Керамік, Луб, Млын, Пахар, Тартак, Трактар, Труд*), так і жаночага (*Буда, Гута, Лубня, Паташня, Руда, Індустрыя, Ферма, Цагельня, Энергія*) родаў. Тапонімы семантычнага ўтварэння сфарміраваліся як на базе агульнавядомай лексікі беларускай мовы, так і запазычанняў. Так, некаторыя тапонімы (*Тартак, Гута*) узніклі на аснове запазычання з польскай мовы (а праз яе і з іншых моў).

Неаднароднасць лексічных асноў адзначаных вытворча-гаспадарчых тапонімаў дае магчымасць вылучыць сярод іх дзве групы найменняў:

– традыцыйныя (*Буда, Гута, Дзягцярня, Луб, Млын, Паташня, Руда, Тартак, Цагельня*);

– тыя, што ўзніклі ў савецкі час (*Дзвігацель, Індустрыя, Керамік, Пяцігодка, Трактар, Труд, Энергія*).

Пераўтварэнні ў грамадскім, культурным, палітычным, эканамічным жыцці абумовілі пашырэнне ў тапаніміцы пэўнай тэматычнай групы, якая адлюстроўвала новыя ўмовы жыцця і працы,

тагачасныя рэвалюцыйныя ідэалы. Часам узнікае цяжкасць пры ўжыванні наватвораў у кантэксте, калі асацыяцыя з апелятывам выразная (жыву ў *Трактары*, у *Кераміку*, у *Дзвігацелі*). У такім выпадку патрабуецца пашырэнне кантэксту (жыву ў вёсцы *Ферма*, *Шпалзавод*, у пасёлку *Трактар*, *Дзвігацель*, *Торфазавод*) [5, с. 79].

Літаратура

1. Багамольнікава, Н. А. Гідранімія басейна ракі Прыпяць у межах Гомельшчыны: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Н. А. Багамольнікава. – Гомель, 1997. – 17 с.
2. Емельянович, В. М. Микропонимия северо-западной части Брестской области: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. / В. М. Емельянович. – Минск, 1982. – 26 с.
3. Капылоў, І. Л. Тапанімія беларускіх дзелавых помнікаў XV– XVIII стст.: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01. / І. Л. Капылоў. – Мінск, 2001. – 20 с.
4. Ковалик, І. І. Словотворча будова украінської топоніміки / І. І. Ковалик // Питання українського мовознавства. Кн. 4. – Львів, 1960. – С. 137–143.
5. Лемцюгова, В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 354 с.
6. Лемтюгова, В. П. Топонимия Минщины: автореф. дис. ... канд. филол. наук / В. П. Лемтюгова. – Минск, 1966. – 24 с.
7. Смаль, Н. Р. Гідранімія і айканімія Пабужжа. Праблема ўзаемадзеяння: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / Н. Р. Смаль. – Мінск, 1995. – 20 с.
8. Янушкевіч, С. А. Уласныя назвы населеных пунктаў Заходняй Гродзеншчыны: дыс. ... канд. філал. навук: 10.02.01 / С. А. Янушкевіч. – Гродна, 1998. – 195 с.